

ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕФОРМ У МІСЦЯХ КОМПАКТНОГО ПРОЖИВАННЯ НІМЦІВ КРИМУ в 20-30-х роках ХХ ст.

Статтю присвячено вивченню національної політики більшовиків у Криму на прикладі німців. Розкрито історію формування національних районів і селищних рад. Okремо розглянуто проведення більшовиками кадрової політики, динаміку розширення мережі національних сільських рад, проблеми переведення діловодства на німецьку мову. Показано, як сприймали німці національну політику радянської влади.

Ключові слова: німці Криму, національна політика, коренізація.

Статья посвящена изучению национальной политики большевиков в Крыму на примере немцев. Раскрыта история формирования национальных районов и сельских советов. Отдельно рассмотрено проведение большевиками кадровой политики, динамику расширения сети национальных сельских советов, проблемы перевода делопроизводства на немецкий язык. Показано, как воспринимали немцы национальную политику советской власти.

Ключевые слова: немцы Крыма, национальная политика, коренизация.

The article is devoted to the study of the national policy of the Bolsheviks in the Crimea on the example of the Germans. Reveals the history of the formation of national and rural councils. Separately, the Bolsheviks considered the holding of personnel policy, the dynamics of the expanding network of national rural councils, the problems associated with the transfer of proceedings in the German language. We show how Germans perceive the national policy of Soviet power.

Key words: Crimean Germans, national policy.

Сьогодні до Криму повернулася більша частина раніше депортованих народів й серед них німці. Влада півострову вибудовує власну національну політику. За таких обставин є актуальним звернутися до накопиченого досвіду періоду проведення політики коренізації. Мета статті – це вивчення особливостей здійснення більшовиками адміністративно-територіальних реформ в місцях компактного проживання німців. Для досягнення поставленої мети слід вирішити низку завдань: розглянути особливості національного районування у 1920-ті роки; дослідити причини формування німецьких районів на території КАСРР; показати кадрову та національну політику в місцях компактного проживання німців.

Проблеми адміністративно-територіального районування у місцях компактного проживання

етнічних німців Криму не знайшло свого належного вивчення в науковій літературі. Проте окремі аспекти розглядалися у дослідженнях Л. Гурбової, М. Козиревої, Г. Кондратюка, В. Пашені, Б. Чирко тощо.

Після встановлення в листопаді 1920 р. більшовицького режиму в Криму розпочався процес його легітимізації та укріплення. Адаже місцеве населення фактично знаходилося в стані опозиційності. Німці також не стали винятком. Вони всіляко чинили опір нововведенням більшовиків. Зокрема не бажаючи сприймати соціально-економічні, політичні та культурні реформи нової влади. Більшовики, усвідомлюючи хиткість свого стану, розробили та втілили в квітні 1923 р. політику коренізації, якою передбачалося залучення представників корінних національностей до

участі в управлінні державою та місцевого самоврядування.

Одним із головних етапів на шляху реалізації цієї політики в Криму стало проведення адміністративно-територіальної реформи 1922-1924 рр. Вона завершилася прийняттям 4 листопада 1924 р. нового районування. Згідно з ним в автономії нараховувалося 10 районів [1, с. 216]. З встановленням нового районування розпочалася робота щодо формування національних сільрад. Вони утворювалися за принципом переваги певної етнічної групи [2, с. 160-163].

На початок 1926 р. в КАСРР вже налічувалося 29 німецьких сільських рад та 16 сільрад, де німці склали більшість [3, арк. 80], також в республіці існувало 7 – болгарських; 5 – грецьких; 1 – вірменська; 1 – єврейська; по одній чеській та естонській сільській раді [4, арк. 26].

Найбільша кількість національних сільських рад знаходилася у Сімферопольському районі – 9 німецьких і 6 змішаних, Джанкойський район – 7 і 6, Євпаторійський – 6 і 2 та у Феодосійському районі 4 і 2 відповідно [3, арк. 3]. У 1927 р. було 29 німецьких сільрад [5, арк. 46]. Поряд з ними діяло 144 татарські сільради, 14 – єврейських, 9 – болгарських, 8 – грецьких, 3 – українських, 2 – вірменських, 2 – естонських і 1 – чеська [6, с. 139-140].

Німецькі сільради, як правило формувалися з декількох сіл, де вони склали більшість населення. Наскільки їх можна вважати національними дозволяють судити дані, наведені на шпальтах газети «Красный Крым» від 22 липня 1926 р. У статті, присвяченій німецькому селу Сімферопольського району, зокрема розглядалося питання щодо кількісного складу національних меншин за сільрадами. Наприклад, Німецько-Картмишинська – 95,5 %, Карасанська – 94,5 %, Боронгарська – 92 %, Спатська – 90 %, Табулдинська – 71 %, Комбарська – 68 %, Ашага-Джаминська – 64,4 %. У цілому в районі з німецькими сільрадами в середньому проживало 85,2 % німців району [7].

Проте влада не мала можливості забезпечити всіх німців включенням виключно до національної сільради, адже розселення німців на території степового Криму в другій половині XIX – на початку XX ст. відбувалося не планово, в компактно

відведених місцях, а шляхом купівлі останніми земель у кримського населення. Також земельні реформи в німецькому селі в 1915-1928 рр. не сприяли формуванню компактності проживання останніх.

Німецькі населенні пункти були розподілені між районами степового Криму. Проте, на відміну від дорадянського часу, влада в першій половині 20-х рр. не намагалася утворити німецький національний район. Навіть навпаки, із-за непередуманої адміністративно-територіальної реформи виникали труднощі, які інколи могли перерости у міжнаціональне протистояння.

Як свідчать документи того часу, новий територіальний устрій призвів до того, що більшість сіл з компактним проживанням німців потрапляли до складу сільських і районних рад, в яких перевагу склали представники інших національностей. Зустрічаються свідчення про несприйняття німцями кримських татар як керівників. Вони бачили в них причину всіх своїх проблем: великі податки, мало кредитів, погана робота адміністрації. Крім того, кримські татари отримували кращі землі, що раніше належали великим німецьким землевласникам. Зустрічалися висловлювання такого змісту *«Якщо далі ця татарва буде мати таку силу, то толку не буде»*, або *«нам (німцям і росіянам) доведеться скоро виїхати з Криму, нічого доброго тут не буде»*. Такі думки німці пояснювали тим, що існували чутки про бажання влади заселити півострів татарами з Туреччини та євреями з УСРР [8, арк. 108].

Також слід враховувати, що в 20-ті рр. більшовики вороже ставилися не лише до німецького заможного населення, але й до тих селян, які мали робочу силу, зокрема позбавляючи їх права обирати та бути обраними. Красномовним є приклад формування у 1927 р. делегації на II Всекримську німецьку безпартійну конференцію, де головною вимогою стояло не допустити агітації та обрання до участі у її роботі соціально ненадійних делегатів [9, арк. 4]. Тому не є дивним, що ефективність більшовицьких сільрад не була високою.

Німці у своїй більшості знаходилися в опозиції до нової влади. У звіті З. П. Ляшенко, представника обласного комітету РКП(б) для роботи у селах Джеляльської сільської

ради Євпаторійського району, зазначалося, що настрої та активність німецького населення у заможних селах низькі. На зібраннях громади останні сиділи мовчки, а з стану обличчя навіть було незрозумілим, як вони реагували на сказане доповідачем [8, арк. 107]. Звісно, що опозиційність німецького населення була викликана декількома причинами – обмеженням економічних і культурних прав, ліквідацією землеволодіння, виселенням до Сибіру, а в замість заселення євреїв до Криму [9, арк. 4].

Не задовольняла німців й ситуація із залученням їх для роботи в органах влади. Так, у центральному апараті працювало 2 037 осіб, з яких німців – 31, або 1,8 %, а у районних апаратах – 7 545 осіб, із них німців – 332 (4,4 %) [10, арк. 11-14]. Незначний відсоток німців в органах влади пояснюється відсутністю серед цієї групи населення фахівців, які б мали надійне соціальне походження, а представників з числа середняків і куркулів більшовики звісно не хотіли бачити на керівних посадах. Тобто в 20-ті рр. політика коренізації в питанні залучення німців до управління враховувала політичну доцільність, а не реальні можливості та потреби цього народу. Звісно такий підхід з боку більшовиків не міг знайти підтримки серед значної частини цієї етнічної групи. Це стало однією з причин до їхньої еміграції до США і Канади наприкінці 1920-х років.

Таким чином, в 1920-ті рр. більшовики знищили дорадянський адміністративний устрій. Як слушно зазначила М. Е. Козирева, владні установи це робили хаотично. Стосовно німців раніш єдині адміністративно й економічно німецькі волості роздрібнювалися, а поселення часто опинялися у інонаціональних сільрадах з ворожим до себе керівництвом, що на тлі безперервного урізання земельних наділів, унеможливлення традиційного (через неподільність господарств) виведення надлишку населення шляхом закупівлі земель та надмірно завищеного оподаткування вкрай загострило проблему землеустрою й землекористування [11, с. 10].

Влада, знаходячись перед реальною загрозою своєї дискредитації в країнах Західної Європи, США та Канади була змушена звернути увагу на проблеми німців СРСР. Адже масова еміграція шкодила офіційній

пропаганді, яку проводили більшовики на міжнародній арені та серед власного населення стверджуючи, що національні меншини наділені всіма правами щоб розвивати свою самобутність. Для припинення міграційних настроїв, керівництвом республіки серед іншого, було вирішено сформувати німецький національний район. У рамках якого німці отримали б змогу сформувати з своїх представників органи управління. Зреалізувати свої культурні права шляхом впровадженню німецької мови у різні сфери державно-правового та суспільно-політичного життя.

Головним поштовхом для створення національного району стала постанова Центрального виконавчого комітету РНК КАСРР «Про результати обстеження тов. Клінгером за дорученням ВЦВК німецького населення Крим АСРР» від 13 червня 1930 р. У п. 9 постанови організаційному відділу ЦВК КАСРР ставилося в обов'язок у трьохмісячний термін розробити та внести на розгляд ЦВК КАСРР питання про організацію нових німецьких сільських рад, перевірів склад існуючих [12, с. 111].

Проте складність національного районування в Криму, як й на території УСРР полягала у неможливості виділення значних території для утворення району, на якому німці проживали б компактно. Крім того, аграрні реформи 20-х рр. скоротили земельні наділи, якими володіли німці.

Незважаючи на ці обставини, 15 вересня 1930 р. було видано постанову ЦВК Кримської АСРР про утворення 16 районів, з яких 5 татарських, 1 єврейський, 1 український та Біюк-Онларський німецький національний район [13, с. 30].

Район організували з сільрад Євпаторійського, Сімферопольського, Джанкойського та Феодосійського районів. Населених пунктів у районі нараховувалося 131 (німецьких – 96, татарських – 33, російських – 17, єврейських – 16 та інших – 15) [14, арк. 8-18].

Після створення Біюк-Онларського району німецьких сільрад в Криму нараховувалося 36. Вони за районами розподілялися наступним чином: Сімферопольський – 1 (всього 39); Акмечетський – 1 (16), Біюк-Онларський – 16 (38) 9 змішаних, Джанкойський – 3 (39), Євпаторійський – 1 (17), Ішунський – 1 (21),

Карасубазарський – 3 (25), Ленінський – 1 (34), Сейтлерський – 2 (34), Судакський – 1 (12), Феодосійський – 3 (32), Фрайдорфський 3 (36) [15, арк. 4]. Наведені статистичні матеріали підкреслюють, що кримські чиновники спробували об'єднати в рамках окремого району більшість німецьких сільрад.

Демографічна ситуація у Біюк-Онларському районі в 1931 р. мала наступний вигляд: загальне число населення 35 200 тис. осіб, з яких німці склали 16 227 (46,1 %), росіяни та українці 9 609 (27,3 %), кримські татари – 5 068 (14,4 %) [16]. На 1 квітня 1931 р. в ньому нараховувалося 38 сільрад. З них німецьких – 17, російських – 11, кримсько-татарських – 4, єврейських – 2 та змішаних 5 сільрад [13, арк. 8-18]. У 1932 р. проживало 36 779 тис. осіб з них німців 15 305 тис. (41,3 %) та діяло 39 сільрад, з яких німецьких – 16, російських – 16 (включено 5 змішаних), кримськотатарських – 4, єврейських – 3 [17, арк. 1]. Наведена чисельність населення і кількість сільрад дозволяє дійти висновку, що називати район німецьким дуже складно, адже німці не склали у ньому навіть більшості. У результаті вони не мали змоги у повній мірі займатися національним будівництвом.

Біюк-Онларський німецький район проіснував до 1935 р. Цього року влада здійснила нову адміністративно-територіальну реформу. Постановою Крим ЦВК від 26 січня 1935 р. було утворено Тельманський німецький район, до якого увійшла більшість сільрад Біюк-Онларського району, в яких німці переважали за чисельністю [13, с. 198]. Район організували на базі Курманської МТС. До новоутвореного Тельманського району увійшло 98 населених пунктів, з 18 сільрадами та населенням 21 819 осіб [17, арк. 1]. З 18 сільрад 10 було німецькими, а з 67 колгоспів – 27 німецьких станом на 1937 р. [18, арк. 27]. Населення району розподілялося наступним чином: німців – 9 553 осіб (43,8 %); росіян – 6 470 (29,6 %); євреї – 2 475 (11,3 %); кримські татари – 2 083 (9,5 %) [17, арк. 1].

Після виділення Тельманського району зі складу Біюк-Онларського в ньому залишилося проживати не більше 20 % німців, що звісно не дозволяє стверджувати про збереження за ним статусу національного. Для прикладу, в 1939 р. в районі нараховувалося 17 110

жителів, з яких росіян було 36,5 %, а німців лише 20,7 % [19, арк. 5].

Наведені статистичні данні з кількістю німецького населення у двох зазначених районах дозволяють стверджувати, що їх складно назвати національними, вони більше підпадають під статус змішаних. Для прикладу, на території УСРР німці в національних районах склали: Карл-Лібкнехтський – 91 % [20], Пришибський – 91 % [21], Люксембурзький – 81,3 % [2, с. 160-163], Молочанський район – 75 % [22], Хортицький район – 63 %.

З утворенням національних адміністративно-територіальних одиниць робота, щодо їхнього профілю продовжувалася. У новоутвореному Біюк-Онларському районі, а згодом й у Тельманському, найгострішою проблемою протягом всього часу їхнього існування залишалася кадрова. У той час, як більшість посад мали займати соціально надійні вихідці з числа німців, влада у 30-ті рр. не могла це забезпечити. Більшовикам ще не вдалося сформувати з числа місцевих німців надійний кістяк власної підтримки. Навіть навпаки, серед них були популярні опозиційні настрої.

Для прикладу, за результатами перевірки Біюк-Онларського району в 1931 р. республіканська комісія прийшла до висновку, що коренізація апарату проведена незадовільно. Управлінський апарат району був коренізований лише на 16 % (з 116 працюючих у ньому німців було 19). Крім того, з 20 відповідальних працівників районного виконавчого комітету 15 осіб призначили з інших місцевостей, двоє працювало до організацій нового району, а три працівника були висуванцями. Складність викликало й поширення чуток про можливість зайняття більшості посад кримськими татарами, що посилювало невдоволення серед німців [23, арк. 20].

Подібна кадрова ситуація й поголоси, що поширювалися, не могли забезпечити якісну роботу районної влади в напрямку формування німецького району. Призначення на посаду не місцевих жителів свідчить, як про недовіру влади до німців, так й про неможливість віднайти необхідну кількість кадрів серед цієї етнічної групи в регіоні. Висування робітників головним чином за рахунок працівників сільрад також не

дозволяло вирішити проблему організації роботи району. Адже у багатьох чиновників не було досвіду роботи на займаних посадах. Тому необхідний був час, доки вони отримали б певні навички для налагодження роботи, як у самому апараті районного виконавчого комітету, так й у сільрадах [14, арк. 8-18].

Ще більш складна ситуація мала місце стосовно проведення на місцях мовної й кадрової політики. У 1931 р. констатувалося, що здійсненням національної політики Президія Біюк-Онларського РВК не займалася й заходи щодо оформлення району як національного німецького не ставилися. Крім того, жодної наради присвяченої роботі серед німців не проводилося, а усі німецькі сільради обслуговувалися й мова діловодства була російська [23, арк. 29]. У цілому організація документообігу німецькою мовою знаходилась на стадії розвитку. Проте забезпечити перехід діловодства виключно на німецьку мову не мало можливості, адже німців серед населення району було лише 43 %. За таких обставин доводилося дублювати діловодство російською та німецькою мовами, що викликало труднощі у зв'язку з незначним штатом співробітників, відсутністю перекладачів і машиністів, які б володіли мовою [23, арк. 45]. Також технічний персонал мав слабку підготовку й це суттєво впливало на результат проведення коренізації в Біюк-Онларському районі, сповільнювало роботу районного виконавчого комітету [14, арк. 8-18].

Для прикладу слід вказати на професійну характеристику кадрів Спатської сільради. Під час її перевірки в січні 1937 р. завідуючим Нацменвідділом ЦВК КАСРР Л. Г. Шифом було встановлено, що з 28 членів сільради німці всього 8 осіб, а всю президію займали виключно росіяни. Голова, заступник, бухгалтер, секретар, а також ні один із членів президії не знали німецької мови [24, арк. 40]. Подібний стан справ мав місце не лише в окремо взятій Спатській сільраді. Станом на 1937 р. влада чинила значні утиски стосовно німців і поступово згортала масштаби коренізації, що мали місце в 20-ті – першій половині 30-х років ХХ ст.

Заради справедливості необхідно зазначити, що при формуванні нових німецьких районів більшовики мали плани щодо проведення

мовної політики в інтересах німців. У 1935 р. на черговому засіданні Тельманського райкому ВКП(б) ставилося питання стосовно знання керівними працівників і партактивом району німецької мови. Зокрема планувалося влаштувати мовні курси шляхом утворення двох груп. До першої мали включити осіб, які не володіли, а до другої – що погано знали німецьку мову [25, арк. 9]. Проте подальші події показали, що більшість планів, стосовно національної направленості Тельманського, а раніше Біюк-Онларського району, так і не було втілено. Насамперед, тому, що більшовицький режим надійно укорінився в другій половині 1930-х рр. й він вже не мав потреби загравати з окремо взятими національностями.

Схожа ситуація із забезпеченням функціонування німецької мови та кадрами в національних районах мала місце й на території УСРР. За даними В. О. Сиволапа в німецьких національних адміністративно-територіальних одиницях після їх обстеження спеціальною комісією ВУЦВК було встановлено, що німецька мова недостатньо застосовувалась у діяльності райвиконкомів, робота сільрад здійснювалась переважно російською або українською мовами [26].

Остаточні експерименти в національному будівництві були припинені в 1938 р., коли вже більшовикам вдалося укріпити свій режим й взяти курс на творення єдиної радянської спільноти.

У підсумку слід зазначити, що 1920-1930-ті роки стали для німецького населення Криму періодом постійних реформ. Зміни у територіальному устрої, які відбувалися в цей час не могли цілком задовольнити їхні інтереси. Включення національних сільрад в 1920-х роках до складу змішаних районів, просування на ключові посади представників інших національностей, які з насторогою ставилися до німців, звісно не сприяло реалізації останніми своїх прав. Утворений в 1930 р. Біюк-Онларський, а в 1935 р. виділений з його складу Тельманський німецький район, фактично були такими лише на папері. Насамперед, тому що німці в них не складали навіть 50 % населення, а питання кадрового забезпечення з числа місцевих німців особами, які б знали мову, залишалось актуальним упродовж всього часу існування національних районів. Також

такий відсоток німецького населення свідчить про неможливість утворення на той час в умовах Криму району з переважною чисельністю німців.

Проведені адміністративно-територіальні зміни не змогли створити сприятливі умови для збереження німцями своєї національної

самобутності. Не зважаючи на плани по коренізації, вони багато в чому так і залишилися не виконаними. Адаже надати лише назви районам, як німецькі, було замало для забезпечення культурних і соціально-економічних наслідків для самих німців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пашеня В. Н. Строительство Крымской АССР в 1920-х – 1930-х гг. / В. Н. Пашеня. – Симферополь : ДиАйПи, 2008. – 352 с.
2. Чирко Б. Национальные немецкие районы и сельские советы / Б. Чирко // Немцы Украины. Пилотный сборник. – М., 2002. – С. 160-163.
3. Державний архів АР Крим (далі – ДААРК), ф. П-1, оп. 1, спр. 547.
4. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 821.
5. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 698.
6. Хованцев Д. В. Політика партійно-державного керівництва Кримської АРСР щодо національних меншин (1921-1941 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Д. В. Хованцев ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 18 с.
7. В. В. Немецкая деревня в Симферопольском районе // Красный Крым. – 1926. – № 165. 22 июля.
8. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 404.
9. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 700.
10. ДААРК, ф. Р-663, оп. 17, спр. 17.
11. Козирева М. Е. Німецькі національні райони Півдня України як адміністративно-територіальні одиниці 20-30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. Е. Козирева ; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2009. – 18 с.
12. Гурбова Л. В. Немцы Крыма в период административных решений национальных проблем (1927-1930 гг.) / Л. В. Гурбова // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры / Сост. Ю. Н. Лаптев. – Симферополь : Таврия-плюс, 2000. – С. 101–112.
13. Гурбова Л. Бююк-Онларский немецкий национальный район / Л. Гурбова // Немцы Украины. Пилотный сборник. – М., 2002. – С. 30–31.
14. ДААРК, ф. Р-663, оп. 3, спр. 456.
15. ДААРК, ф. Р-663, оп. 3, спр. 987.
16. ДААРК, ф. П-110, оп. 1, спр. 4.
17. ДААРК, ф. П-142, оп. 1, спр. 9.
18. ДААРК, ф. П-142, оп. 1, спр. 16.
19. ДААРК, ф. П-110, оп. 1, спр. 40.
20. Безносос А. Карл-Либкнехтовский немецкий национальный район [Электронный ресурс] / А. Безносос. – Режим доступа : http://www.rdinfo.ru/soc_rd/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3249
21. Безносос А. Пришибский немецкий национальный район [Электронный ресурс] / А. Безносос. – Режим доступа : http://www.rdinfo.ru/soc_rd/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3487
22. Осташева Н. Молочанский немецкий национальный район [Электронный ресурс] / Н. Осташева. – Режим доступа : http://www.rdinfo.ru/soc_rd/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3188
23. ДААРК, ф. Р-663, оп. 3, спр. 549.
24. ДААРК, ф. Р-663, оп. 17, спр. 42.
25. ДААРК, ф. П-142, оп. 1, спр. 2.
26. Сиволапов В. О. Радянiзацiя нiмецьких колонiй в Украiнi у 20-30-тi рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – Луганськ, 2007. – 224 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;

Сінкевич Є. Г., д.і.н., професор Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.